

راهنمای تدریس فلسفه (۲) جهان ممکنات

دکتر محمد مهدی اعتصامی

اشاره

در شماره قبل تحلیل محتوا و راهنمای تدریس درس اول کتاب فلسفه (۲) تقدیم دبیران محترم فلسفه شد. در این شماره، راهنمای تدریس درس دوم تقدیم می‌گردد. امید است محتوای این مقاله بتواند دبیران گرامی را در تدریس کمک نماید و آنچه را که مورد نظر مؤلفان و برنامه‌ریزان بوده است به آنان انتقال دهد.

هدف کلی

توانایی تبیین مفاهیم سه‌گانه امکان، ضرورت و امتناع و بیان دیدگاه فلاسفه نسبت به ممکن‌الوجود بودن موجودات جهان.

اهداف جزئی

- تشخیص جایگاه مفاهیم سه‌گانه در قضایای مختلف؛
- تعیین نسبت وجود با مفاهیم مختلف از نظر جهات سه‌گانه وجود، امکان و امتناع؛
- درک ممکن‌الوجود بودن موجودات جهان و خود انسان.

طراحی آموزشی درس

این درس با توصیفی از جهان طبیعت آغاز می‌شود. هدف از این توصیف آماده کردن ذهن دانش‌آموزان

به سؤال‌هایی است که درباره این طبیعت پنهان مطرح می‌شود.

با طرح سؤال‌هایی پنج‌گانه درباره جهان، دانش‌آموزان، برای ورود به بحث امکان و وجوب آمادگی کسب می‌کنند.

آنگاه با دسته‌بندی قضایای مختلف و تعیین نسبت محمول آن قضایا با موضوعشان، دانش‌آموزان به تعیین رابطه امکانی یا وجوبی یا امتناعی هر محمول با موضوع آن می‌پردازند و بدین ترتیب با این سه مفهوم آشنا می‌شوند.

دانش‌آموزان همین سه رابطه را در آنجا که وجود محمول واقع شود تمرین می‌کنند.

پس از این مرحله، دانش‌آموزان با این سؤال روبه‌رو می‌شوند که: «اگر رابطه وجود با درخت، انسان، ماه، ستاره و همه اشیای پیرامونی رابطه امکانی است، چرا این رابطه به وجوب تبدیل شده و این اشیا واجب‌الوجود شده و موجود شده‌اند؟» بعد از آن، استدلال ابن‌سینا در این باره توضیح داده می‌شود و تبیین می‌گردد.

محورهای اصلی درس

- سؤال‌های مهمی درباره جهان با عظمت پیرامون ما مطرح است، مانند اینکه: آیا این موجوداتی که هستند می‌توانستند نباشند؟
- رابطه محمول قضیه با موضوع آن‌ها یا ممکن است یا وجوب یا امتناع.
- رابطه وجود با موضوع خود نیز یا ممکن است یا

وجوب یا امتناع.

● موجودات پیرامونی همه ممکن‌الوجود بالذات هستند و موجود دیگری به آن‌ها ضرورت وجود بخشیده است.

● موجودی که به ممکن‌الوجودها وجوب وجود بخشیده، خودش واجب‌الوجود بالذات است.

● فارابی، ابن‌سینا و ملاصدرا، هر کدام با شیوه خود ثابت کرده‌اند که این جهان ممکن‌الوجود بالذات و واجب‌الوجود بالغیر است.

انجام تمرین

این فعالیت دو تمرین دارد:

در تمرین «الف» سه قضیه هندسی قرار داده شده و از دانش‌آموزان درخواست شده که رابطه میان آن‌ها را مشخص کنند. از آنجا که قضایای هندسی رابطه‌های روشن و واضحی دارند، می‌توانند به تثبیت معانی موردنظر در ذهن دانش‌آموزان کمک کنند.

در تمرین «ب»، دانش‌آموزان باید برای هر یک از روابط سه‌گانه نمونه‌هایی بیاورند. این نمونه‌ها باید توسط دبیر محترم بررسی شود و درستی و نادرستی آن‌ها مشخص گردد. دبیر نیز می‌تواند در امتحانات، قضایایی را ذکر کند و از دانش‌آموزان بخواهد که رابطه آن‌ها را تعیین نمایند.

بعد از اینکه دانش‌آموزان با سه مفهوم وجوب (ضرورت)، امکان و امتناع آشنا شدند، باید همین سه مفهوم را نسبت به قضایایی که محمول آن‌ها «وجود» است بیاموزند.

انجام فعالیت «تعیین رابطه»

در فعالیتی که ارائه شده، ابتدا دانش‌آموزان رابطه وجود با برخی از مفاهیم را تمرین می‌کنند و نوع رابطه آن‌ها را با وجود مشخص می‌نمایند.

توجه: احتمال دارد که برخی از دانش‌آموزان رابطه وجود با خاک و مهربانی و سوختن را رابطه ضروری بدانند به این دلیل که مثلاً خاک الان موجود است. برخی دانش‌آموزان هم ممکن است متوجه حقیقت و ذات خاک شوند و بگویند که چنین نیست که خاک ضرورتاً باید موجود باشد و رابطه را امکانی ببینند. همین اختلاف‌نظر، انگیزه‌ای برای ورود به بحث بعدی است.

تبیین ممکن‌الوجود بودن اشیا

در اینجا با استفاده از دانش درس اول که مشخص شد «وجود» و «ماهیت» دو مفهوم جداگانه‌اند، ابتدا این سؤال را مطرح می‌کنیم که: آیا رابطه وجود با ماهیات امتناعی است؟

جواب آن‌ها منفی خواهد بود، زیرا اگر رابطه امتناعی باشد، هیچ ماهیتی به وجود نخواهد آمد.

سپس می‌پرسیم: آیا رابطه آن‌ها ضروری و وجوبی است؟

باز هم پاسخشان منفی خواهد بود، زیرا در آن صورت همه ماهیات همیشه باید باشند.

با این پرسش و پاسخ، روشن می‌شود که رابطه وجود با ماهیات یک رابطه امکانی است.

نکات آموزشی در مسیر تدریس

توضیحی درباره عظمت جهان و سؤال‌های اساسی پیرامون آن

برای اینکه دانش‌آموزان آماده ورود به سؤال‌های فلسفی درباره جهان شوند، خوب است ابتدا درباره جهان ماکروسکوپی و جهان میکروسکوپی و ناظر به شگفتی‌ها و عظمت آن‌ها نمونه‌هایی از قبیل آنچه در درس آمده، بیان شود. خوب است برخی از دانش‌آموزان تشویق شوند که مطالعه‌ای درباره جهان انجام دهند و آمارهایی را در کلاس ارائه نمایند.

پس از این آمادگی، سؤال‌های پنج‌گانه را یک بار مرور می‌کنیم و در حد فرصتی که داریم، باب گفت‌وگو را برای نظردهی دانش‌آموزان باز می‌کنیم. در این گفت‌وگو، لازم نیست به نتیجه روشن و نهایی برسیم؛ زیرا چهار سؤال اول جزء محتوای درس نیست. فقط سؤال پنجم جزء محتوای درس است که در خود درس به آن می‌پردازیم. از دانش‌آموزان نیز می‌خواهیم که سؤال‌های مشابهی طرح کنند. آنگاه از میان سؤال‌های طرح‌شده، یک سؤال را که محور مباحث بعدی است انتخاب می‌کنیم و ابتدا از دانش‌آموزان می‌خواهیم درباره این سؤال نظر اولیه خود را بیان نمایند.

طرح مفاهیم سه‌گانه

در این قسمت می‌خواهیم دانش‌آموزان را با سه مفهوم «امکان»، «ضرورت» و «امتناع» که البته در زندگی معمولی نیز در حال استفاده از آن هستند، بیشتر آشنا کنیم. برای آشنایی با این سه مفهوم، سه قضیه داریم که:

در قضیه اول، رابطه میان موضوع و محمول «ضروری» است.

در قضیه دوم، رابطه میان موضوع و محمول «امکان» است.

در قضیه سوم، رابطه میان موضوع و محمول «امتناع» است.

بدین ترتیب دانش‌آموزان به سه مفهوم می‌رسند: رابطه ضرورت، امکان و امتناع

برای اینکه دانش‌آموزان آماده ورود به سؤال‌های فلسفی درباره جهان شوند، خوب است ابتدا درباره جهان ماکروسکوپی و جهان میکروسکوپی و ناظر به شگفتی‌ها و عظمت آن‌ها نمونه‌هایی از قبیل آنچه در درس آمده، بیان شود

۱. مجموع دو ضلع مثلث بزرگتر از ضلع سوم است.	این رابطه، ضروری و واجب است.
۲. ارتفاع و میانه یکی است.	این رابطه، ممکن است و ضروری برای هر مثلثی نیست.
۳. مجموع زوایای مثلث سه قائمه است.	این رابطه، ممتنع است.

خاک	مهربانی	سوختن	سیاه سفید	دیو	خدا	شریک خدا	فرشتگان	دریای جیوه	روح	پرنده	انرژی	الکتربسته
امکان	امکان	امکان	امتناع	امکان	ضرورت	امتناع	امکان	امکان	امکان	امکان	امکان	امکان

در قسمت ۱ مجموعه‌ای از مفاهیم در دو ردیف قرار گرفته‌اند که نوعی ارتباط با هم دارند. دانش‌آموزان باید مفاهیم مرتبط با هم در این دو ردیف را بیابند و قضیه‌ای موجه یا سالبه با آن‌ها بسازند؛ مثلاً کسی می‌تواند بنویسد:

● مثلث سه ضلع دارد: وجوب

● جهان نابود می‌شود: ممتنع (کسی که به خدا اعتقاد دارد، می‌داند که جهان تغییر می‌کند، اما نابود نمی‌شود. همچنین اگر نابود شدن به معنی معدوم شدن و نیست شدن باشد، جهان چون عین بودن است، به نبودن و نیست شدن تبدیل نمی‌شود)

● مربع چهار ضلع دارد: وجوب

● پیراهن حسن آبی است: امکان

● عدد سه زوج است: امتناع

سؤال طرح شده در قسمت ۲ یک پیچ کوچک دارد، زیرا در سؤال آمده که آیا «موجودات عالم» را می‌توان به واجب و ممکن تقسیم کرد؟

می‌دانیم هر موجودی، وجود برایش ضروری است و الا موجود نبود؛ حال یا ضرورت بالذات یا ضرورت بالغير. اما اگر نگاه به ذات و ماهیت موجود کنیم، موجودات عالم را می‌توان به دو دسته ممکن بالذات و واجب بالذات تقسیم کرد. البته این ممکن بالذات، چون اکنون موجود است، واجب بالغير شده است.

پس موجودات عالم را از آن جهت که موجودند، به دو دسته واجب‌الوجود بالذات و واجب‌الوجود بالغير تقسیم می‌کنیم. اما همین موجودات را از نظر ذاتشان، به دو دسته ممکن‌الوجود و واجب‌الوجود تقسیم می‌نماییم. در پاسخ به سؤال قسمت ۳ می‌گوییم که هر سه حالت می‌تواند صحیح باشد، زیرا اگر چیزی را در ذهن خودمان بیابیم و در نظر بگیریم، اما در خارج آن را نیابیم، می‌تواند بدان جهت باشد که ذاتاً ممتنع‌الوجود است، مانند شریک خداوند. همچنین می‌تواند بدان جهت باشد که علت آن پیدا نشده تا آن را از حالت امکان خارج کند و موجود نماید.

در اینجا به بررسی سؤال اصلی درس می‌پردازیم: چرا با اینکه رابطه ماهیات با وجود یک رابطه امکانی است، و این ماهیات، هم می‌توانند باشند و هم نباشند، اما این رابطه امکانی الان به هم خورده و این اشیا موجود شده‌اند؟

با طرح سؤال فوق، وارد پاسخ ابن سینا به این سؤال می‌شویم؛ پاسخی که در حقیقت، همان «برهان وجوب و امکان» است که برای اثبات واجب‌الوجود به کار رفته است. با تقریر بیان ابن سینا مشخص می‌شود که:

● ممکن‌الوجود برای اینکه موجود شود، باید رابطه‌اش با وجود از حالت امکانی خارج شود و به حالت وجوب برسد.

● اما چون خودش ذاتاً ممکن‌الوجود است، نه واجب‌الوجود، عامل دیگری باید او را از حالت امکانی خارج کند. لذا «واجب‌الوجود بالغير» می‌شود.

انجام فعالیت «تفکر»

این فعالیت، برای تثبیت توضیحات قبل است. در این فعالیت سه سؤال طرح شده است.

پاسخ سؤال اول منفی است، زیرا اگر چیزی به نحو ذاتی از چیزی منفک باشد و نتواند با آن جمع شود و در عین حال بخواهد با آن جمع شود، اجتماع نقیضین پیش خواهد آمد که امری محال است.

پاسخ سؤال دوم هم منفی است، زیرا اگر رابطه وجود با چیزی ضروری باشد و نتوان وجود را از آن منفک کرد، بدین معناست آن چیز همواره موجود است و در هیچ برهه‌ای از زمان، وجود از او جدا نمی‌شود.

فعالیت سوم، خود سه بند دارد و هر سه باید توسط دانش‌آموزان تکمیل شود:

● در بند الف، کلمه «واجب»

● در بند ب، کلمه «ممکن»

● در بند ج، کلمه «ممتنع» قرار می‌گیرد.

انجام فعالیت «به کار بندیم»

این فعالیت شامل سه قسمت است.

پس موجودات
عالم را از آن جهت
که موجودند،
به دو دسته
واجب‌الوجود بالذات
و واجب‌الوجود
بالغير تقسیم
می‌کنیم. اما همین
موجودات را از نظر
ذاتشان، به دو دسته
ممکن‌الوجود و
واجب‌الوجود تقسیم
می‌نماییم